

UTÓPIA ÉS REALIZMUS A MINDENOLDALÚ,
HARMONIKUS
SZEMÉLYISÉGFEJLESZTÉSSEL KAPCSOLATOS
ELKÉPZELÉSEKBEN

Lenin „Két utópia” című 1912-ben írott cikkében így magyarázza meg az utópia fogalmát: „Az utópia görög szó: görögül az ‚u’ fosztóképző, ‚toposz’ annyi mint hely. Utópia — olyan hely, amely nincs, fantázia, kitalálás, mese. Az utópia a politikában olyan kívánság, amely nem támaszkodik társadalmi erőkre és amely nem válik reálisabbá a politikai erők, az osztályerők növekedésével, fejlődésével. . . . Az utópiákat azoknak az osztályoknak az érdekei születték, amelyek a régi rend . . . ellen harcolnak és amelyek nem lépnek fel önállóan ebben a harcban. Az utópia, az ábránd ennek az önállótlanlanságnak, ennek a gyengeségnek a szüleménye. Az ábrándozás a gyengék osztályrésze”.

Az utópiának ez az elemző meghatározása már önmagában is támpontot nyújt a korreferátumunk címében jelzett probléma megválaszolására: vajon mikor, mennyiben utópia és mikor válik reálissá a mindenoldalú személyiségfejlesztés igénye? Időszerű kérdés-e ez már *ma* s beleillik-e egy ilyen ülészak témakörébe, melynek összefoglaló címe: a köznevelés fejlesztésének néhány elméleti problémája?

Amikor erre a kérdésre — a lenini figyelmeztetést is figyelembe véve — egyértelműen igennel válaszolunk, akkor természetesen nem csupán és nem elsősorban a már elért eredményeket kell tekintetbe vennünk, hanem kritikailag felmérni azt az irányt, amelyben haladunk, megvizsgálni a tendenciákat, amelyek — jövőbe mutató igénnyel — a jelen vagy a közeljövő oktatási-nevelési gyakorlatában érvényesülnek.

A mindenoldalúan fejlett ember, a harmonikusan és sokoldalúan fejlett személyiség kialakítása a *kommunista* társadalom feladata. Már *Marx* és *Engels* sem a szocializmusról, hanem a kommunizmusról szóló elméletükben fogalmazták meg az egyetemesen fejlett egyén kialakulásának folyamatát és feltételeit. *Lenin* pedig világosan kimondotta: „A kapitalizmus egyrészt a munkások között évszázadok során kialakult régi szakmai és mesterségbeli különbségeket hagy elkerülhetetlenül örökségül a szocializmusra, másrészt pedig olyan szakszervezeteket, amelyek csak igen lassan és hosszú éveken át fejlődhetnek és fejlődnek majd átfogóbb kevésbé, szakmai ipari jellegű ipari szövetségekké . . . s azután ezeken az ipari szövetségeken át fognak áttérni az emberek közötti munkamegosztás megszüntetésére, arra, hogy minden irányban fejlett és minden irányban iskolázott embereket, olyan embereket neveljenek, tanítsanak, képezzenek ki, akik *mindenhez értenek*. A kommunizmus e felé a cél felé halad, e felé a cél felé kell haladnia és *el is fogja érni ezt a célt.*, de csak sok év múlva. Ha valaki *ma* kísérletet tesz arra, — írja *Lenin* 1920-ban — hogy gyakorlatilag elébevigyon a teljesen kifejlődött, teljesen megszilárdult és kialakult, teljesen kibontakozott és megérett kommunizmus e jövőbeli eredményének, akkor ez annyi, mintha egy négyéves gyereket akarna felsőbb matematikára tanítani.”

A szocializmus építését nem képzeletbeli és nem általunk külön e célra teremtett emberanyagból lehet (és kell) megkezdenünk – folytatta tovább *Lenin* – hanem abból az anyagból, amelyet a kapitalizmus hagyott ránk örökül. Ez, szó se róla, igen „nehéz dolog”, de a feladatnak minden más felfogása annyira komolytalan, hogy nem is érdemes róla beszélni. – Így írt *Lenin* 1920 tavaszán.

Többek között éppen ezért – mint erre „Az új baloldal ideológiája” című könyvében *Köpeczi Béla* rámutat – az új baloldal hívei közül sokan óvakodnak *Lenin*re hivatkozni, sőt gyakran szembe is állítják *Marx*szal. S *Lenin*nel szemben a 20-as évek baloldali képviselőinek adnak igazat, akiket *Lenin* éppen az előbbieken idézett a „Baloldaliság a kommunizmus gyermekbetegsége” c. munkájában bírál.

De *Lenin* már egy esztendővel előbb, 1919 májusában a „Beszéd a szabadság és egyenlőség jelszavával való népbutításról” című előadásában azt is határozottan leszögezte, hogy: „az osztályokat meg akarjuk szüntetni, ebben az értelemben az egyenlőség mellett vagyunk. De azt állítani, hogy mi minden embert egymással egyenlővé teszünk, ez a legüresebb fázis és az olyan intellektuel ostoba kitalálása, aki néha jöhíszeműen dobálózik a szavakkal, ide-oda forgatja őket, de minden tartalom nélkül – még ha írónak, olykor tudósnak és mit tudom én minék is nevezi magát.”

Mielőtt azonban még a felesleges citatológia vádjá érne, álljunk meg itt egy pillanatra s hadd magyarázzam meg: miért idézek lépten-nyomon.

Előttünk sorakoznak a polcon a marxizmus klasszikusainak művei s alig-alig forgatjuk őket s még mindig azokra a torzításokra vagy azokra se támaszkodunk, amelyeket évtizedekkel ezelőtt jószándékúan magunk követtünk el, vagy amelyeket bizonyos – nem egyszer egyéni törekvések félresikerült vállalkozások igazolására a –, készen kaptunk.

Ebből következik, hogy ha ismét *Lenin* szavaival élve „írónak, olykor tudósnak és mit tudom én minék is” nevezzük magunkat, tartalmatlan vagy éppen teljesen szubjektív tartalmakkal felruházott kifejezésekkel élünk, az elméletet ritkán vezetjük vissza tiszta alapjaira és tételeit a legritkábban és csak bizonyos kivételes esetekben ütköztetjük a gyakorlattal; ha pedig ez az elmélet éppen nem a folyó gyakorlatot igazolja, akkor a hibát természetesen az elméletben keressük.

Az előbbieken utaltunk arra, hogy közoktatásunk feladatainak felvázolása közben milyen kevésbé támaszkodtunk, támaszkodunk a marxizmus klasszikusaira; milyen kevésbé pontosan ismerjük, ismertetjük ilyen vonatkozású, máig is érvényes, sőt messzire előre mutató megállapításait. Már az előzőkkel is illusztrálni kívántuk, milyen félrevezető lehet, ha kiragadunk egy fogalmat: a mindenoldalú, a harmonikusan fejlett ember fogalmát s azt időtől, tértől – még korántsem a kommunizmus hanem egyelőre még csak a fejlett szocializmus felé törő társadalmunkban – hangoztatjuk mint nevelésünk közvetlen célját – s mert nem tudjuk, nem is tudhatjuk itt és most megvalósítani – önmagunkat hibáztatjuk, módszereinket bíráljuk – vagy ami még rosszabb: magát a fogalmat – mint megvalósíthatatlan célkitűzést – egyszerűen elvetjük.

S ugyanakkor, amikor mi a legfontosabb elvi kérdések forrásokon alapuló tisztázásától óvakodva, vagy ezeket legfeljebb önmagunk számára tisztázva, szemérmesen hallgatunk, annak regisztrálásától is többé-kevésbé tartózkodunk, hogy a nyugati országok marxistái is – a marxizmus klasszikusaival szoros összhangban – milyen tudatosan, célirányosan foglalkoztak s foglalkoznak ma is a nevelés, az oktatás kérdéseivel. Gondolok itt elsősorban az olasz Kommunista Párt nagy teoretikusára, *Gramscira*, aki magyarul is

hamarosan megjelenő börtönlevelei nagy részében az új nevelés kérdéseit tárgyalta – s a klasszikusok műveit tanulmányozva, ezek mindegyikét nem is ismerve – a mindenoldalú ember, mint végső nevelési cél vonatkozásában is velük azonos következtetésekre jutott.

Éppen ezért nem véletlen az sem, hogy a marxizmussal szembenálló filozófusok, szociológusok, pedagógusok különösen a 60-as évek elejétől kezdve milyen élénk érdeklődéssel fordultak a marxizmus elvi alapjain álló emberkép és az ezt megvalósítani törekvő nevelési elmélet és gyakorlat felé.

Anélkül, hogy a frankfurti iskola nézeteinek elemzésébe, a „humánus szocializmus” elméletének bírálatába ebben a keretben belebocsátkozhatnánk, említsük meg mégis Erich Fromm könyvét: *Das Menschenbild bei Marx.* (Frankfurt am Main, 1963.)

De szóljunk néhány kiragadott példával azokról is, akiket látszólagos tárgyilagos érdeklődés vonzott a marxista pedagógia, kultúra felé: ezek között említjük elsősorban Hans-Joachim Petersnek az Erlangen-nürnbergi egyetemen 1972-ben megvédett doktori disszertációját: *Funktion und Gewicht des Erziehungsfaktor im Denken und Handeln Lenins 1917–1923.* (A nevelési tényező funkciója és súlya Lenin gondolkodásában és cselekvésében 1917 és 1923 között), vagy említsünk egy hozzá eszmeileg közel álló, a cambridgei egyetemi nyomda kiadásában megjelent művet, Sheila *Fitzpatrick* munkáját: *The Commissariat of Enlightenment*, melynek alcíme: A szovjet nevelés szervezete Lunacsarszkij alatt 1917-től 1921-ig.

Messzire vezetne, ha a 68-as és azt követő ifjúsági mozgalmak marxistának hirdetett, de korántsem marxista nézeteivel kívánnánk itt és most vitába szállni vagy Herbert *Marcuse*: *One dimensional man – egy dimenziós emberével szemben* (Boston 1964) a mindenoldalú kommunista ember általunk elgondolt képét felvázolni.

De nem is ez a soronkövetkező feladatunk. A mindenoldalúan fejlett, harmonikus személyiség – mint már az előzőekben a marxizmus klasszikusai nyomán is jelezhetjük –: a kommunista társadalom embere lesz.

S mint legutóbb éppen *Fedoszejev* akadémikusnak a *Kommunizist* 1976. 15. számában megjelent tanulmányában olvashattuk, a kommunizmushoz pedig három, minőségileg különböző szakaszban vezet az út. Ezek: az átmeneti időszak, a szocializmus és a kifejlett kommunizmus. A szocializmus azonban nem azonos az egész átmeneti időszakkal s nem a társadalmi fejlődés egy rövid periódusa. A teljesen felépült kommunizmusba lépés nem követi közvetlenül a szocializmus teljes körű győzelmét; ehhez hosszabb vagy rövidebb öntörvényű szakasz szükséges. Ez a fejlett szocialista társadalom, amely megteremti a kommunizmusba való fokozatosan átmenet lehetőségét s amelyben – mint *Fedoszejev* jelzi „a gazdasági, társadalmi, politikai szféra harmonikusan fejlődik, megteremtődnek a személyiség sokoldalú kibontakoztatása, a szocialista életmód legfontosabb anyagi és szellemi feltételei.”

Mindennek ismételten arra kell figyelmeztetnie bennünket, hogy közeli és távlati terveinkben soha, egy pillanatra sem szabad megfélemlenünk az élénk társulási perspektíváról, a mindenoldalúan, harmonikusan fejlett személyiség távlatáról, kialakításának tervéről. Ebből következik, hogy az eddiginél sokkal gondosabban, pontosabban, alaposabban kell átgondolnunk, megterveznünk az odáig vezető út egyes szakaszait s konkrét nevelési céljainkat ezekhez kell igazítanunk.

Sohase akarjunk olyan elképzeléseket valóra váltani, amelyekkel – bármennyire vonzó célok jegyében – túlságosan elszakadunk a realitástól, a társadalmi fejlődés *adott* szintjétől, de még kevésbé tegyünk olyat, amivel eleve lemondunk (vagy lemondani látszunk) a jelenben és a jelen fejlődési tendenciáiban adott fejlődési lehetőségek megragadásáról, jelen lehetőségeinket és további fejlődésünk lehetőségeit és távolabbi perspektíváit egy-sébe ötvöző kimunkálásáról.

Mérjük fel reálisan, hogy a menetközbeni tervezésben miféle eszközökkel lehet számolni. A távlati célban előlegezett harmónia milyen elemeiben ragadható meg ma vagy holnap; milyen utakon, módokon tudjuk a legjobban megközelíteni.

Óvakodjunk minden olyan eljárástól, intézkedéstől, amely – bármilyen vélt érdekek szolgálatában – a személyiség beszűkülését eredményezheti, igyekezzünk viszont feltárni minden olyan eljárást, amely a személyiség sokoldalú kibontakoztatását, gazdagodását mozdítja elő.

Ezzel a követelménnyel látszólag – sőt korunk körülményei között a valóságban is – ellentétben áll az ismert tény: hogy a fokozatosan elmélyülő szakképzés növekvő differenciálódással jár együtt. A differenciálódás a múltban, sőt nem egy vonatkozásban maradványaként a jelenben is együtt jár a beszűküléssel, az egyoldalúvá válással. Hogy ez valóban így történik-e, vagy nem, az mindenekelőtt a társadalmi viszonyok és az ezekről meghatározott művelődési szintek lehetősége, függvénye. Nyilvánvaló, hogy ennek az ellentmondásnak a teljes meghaladása is a kommunista építés eredményeként válik majd lehetővé. De addig is azon kell lennünk, hogy mind iskolaügyünk, mind művelődés-ügyünk, mind pedig szakképzésünk fejlesztése során lehetőségeinkhez képest csökkentjük, ne pedig fokozzuk ezt az ellentmondást.

Legyünk azon, hogy ebben a munkánkban minél kevesebb hibát vétsünk, de ne riasszanak el az elkövetett tévedések sem. Itt is emlékezzünk arra, amire *Lenin* tanított:

„Képzeljünk el egy embert, aki egy igen magas, meredek és még ismeretlen hegyet igyekszik megmászni. Tegyük fel, hogy hallatlan nehézségek és veszedelmek leküzdése árán sikerült sokkal magasabbra jutnia, mint azoknak, akik előtte próbálkoztak, de a csúcstól mégsem érte el. Olyan helyzetbe került, hogy a megkezdett úton már nemcsak nehéz és veszedelmes, hanem egyenesen lehetetlen előre haladni. Kénytelen volt visszafordulni, lejjebb ereszkedni, más utat keresni, amely hosszabb ugyan, de mégis azzal kecsegtet, hogy rajta felérhet a csúcsra . . .”